

Kitekintő

Padlás és hangzavar

Bán Zsófia: *Amikor még csak az állatok éltek*
Magvető, Budapest, 2012, 212 l.

Amikor még csak az állatok éltek, nagyon nagy hangzavar lehetett. Részben ez a hangzavar jellemzi Bán Zsófia új novelláskötetét, melyben számtalan nyelvvel és zenével találkozunk, és melynek minden írásában más hangon szólal meg a folyton változó narrátor. Mire megszoknánk az idős Herr Röntgen asszociációk mentén haladó, szerelmi és tudományos szálakat összefűző elbeszélésrendszerét, vége a novellának, és hirtelen váltással egy megvénült Sárbogárdi Jolán elégedetlenkedő hangja sopánkodik a fülünkbe, majd 10-15 oldalanként új figurák veszik át a szót, akik aztán fel-felbukkannak későbbi elbeszélésekben.

Amennyire különböző hangokat szólaltatnak meg egyes novellák, annyira változó az írások minősége is. A sokféle elbeszélésforma között akadnak olyanok, melyek minden bonyolító tényező (angol nyelvű idézetek, előbeszéd-szerűség, féloldalas mondatok, összemossott narrációk, közbeékeltszócikkek) ellenére gördülékenyek tudnak maradni. Ezek az igazán jól sikerült szövegek, mint például a *Három kísérlet Bartókra* vagy a *Hús*. Bán Zsófia hitelesen, klisék nélkül tud közvetíteni emberi sorsokat és lelki történéseket, ezzel tudja igazán megragadni az olvasó figyelmét. A túlszerkesztett, távolságtartó, nyelvvel játszadozni próbáló írásai ellenben mesterkéltnek hatnak, hiába tartjuk ma természetesnek az effajta posztmodern, szövegközpontú irodalmat, Bánnál nem tűnik indokoltnak az egészmondatok elhagyása, a lírai eszközök adaptálása prózára. Ide tartozik a *Keep in touch* és *A fotográfia rövid története*, mely utóbbinak egyik bravúros részletét a borító hátlapján is olvashatjuk, a novella egésze viszont nem nyújt olyan élményt, mint a hatásos, kiragadott sorok. Többször tűnik úgy, hogy egy-egy jó ötlet vagy frappáns sor köré írónak teljes elbeszélések, melyek gyakran nem formálódnak koherens szöveggé. Kosztolányitól megtanultuk, hogy már Verlaine szerint sem jó „az ötletet, e durva hagymát” művünkben hagyni.

A sokféle novella mégsem véletlenszerűen és koncepciótlanul került a kötetbe, egyes motívumok, problémák és hangulatok vissza-visszatérnek. Ilyen a fülledt, trópusi tájak és a szürke, mégis otthonos Magyarország kontrasztja. Ilyen a (fény)képek folytonos jelenléte, és ilyen a női megalázottság ábrázolása. Ez utóbbi jelen van a kisgyerekek közti szexuális zaklatástól kezdve (*A dolgok múzeuma*) az erős férfi által félelemben tartott fiatal lányon (*Hús*) és a kelet-európai sztereotípiákba beskatulyázott, melltartót nem viselő nőn keresztül (*A dolgok múzeuma*) az egymást időről időre megszégyenítő, otthonba zárt nénikig (*Armani és a szerelem*).

Bán Zsófia könyvét olvasni olyan, mint kutakodni egy régi padláson vagy egy turkálóban: sokféle dolog akad a kezünkbe, és reménykedünk, hogy a következő

darab majd jobban passzol, és büszkék vagyunk, ha értékes kincsekre bukkanunk. Ezt az érzetet erősítik a szövegek közé ékelt képek is (röntgenkép, régi fénykép, festmény), és az emlékek, a régiség tematikája is. A címben megjelenő *amikor még csak az állatok éltek* kifejezés is egy ősi, elfeledett korszakra utal az utolsó, címadó novellában: „[...] eltűntek a színek, a szagok, a hangok, eltűnt a tér, és vele együtt minden más is visszahullott abba az egyetlen, ismeretlenül ismerős idősíkba, amikor még csak az állatok éltek”. A színek, a szagok, a hangok és a tér azonban mind jelentős szerephez jutnak Bán Zsófia írásaiban. „Ha a szagok már megvannak, akkor kezdhetsz el nézelődni” (*Három kísérlet Bartókra*).

Bán nemcsak a fotó- és képzőművészetet ötvözi az irodalommal, a zene is számos novellában válik fontos tényezővé. A hangzavar képzetét itt a zenei stílusok végletes különbözősége nyújtja. Az ide kapcsolódó novellákban más-más szerepe van a zenének. Az *Egy este Erika nélkülben*, melyet már a *Hasítás* című rock-antológiában is olvashattunk, témaként jelenik meg egy prágai Rolling Stones-koncert, közben pedig Stones-dalszövegek részletei ékelődnek a szövegbe: „Kengetnő. Szetisz feksön.”, „Yesterday don’t matter if it’s gone”. A kötetben rögtön utána lévő *Három kísérlet Bartókra* már címében is jelzi az éles zenei váltást. Itt – elkanyarodva a narrátor nő belső monológjától – egy zongorista lelki történései kerülnek középpontba, miközben az többször belesül egy közismerten nehéz Bartók-darabba. Valószínűleg, mikor próbáljuk elképzelni, hogy játssza el valaki félig-meddig Bartók *Zene híros hangszerekre, ütőkre és cselesztára* című darabját zongoraátíratban, legfeljebb dallamfoszlányokat, szakadozott zongorajátékot hallunk, a végén azonban felcsendül Bach *Prelúdium és fűgája*, valamennyire feloldva ezzel a novella és a kötet diszsonanciáját: „De kérem, ne menjenek el, szeretném önöket valamivel kárpótolni, ha megengedik. Ha már ilyen kedvesen idefáradtak. Ekkor minden további teketória nélkül leült a zongorához és elkezdte játszani Bach *Prelúdium és fűgáját*. A feszült mozgolódás hirtelen abbamaradt, s Rosenstein évtizedek óta nem hallott, melankolikus, mégis izzó játéka úgy terítette be a kopott belvárosi szobát, mint télen a város mocskát a frissen lehullott hó”. A *Méreg* című írás egy népdal-parafrázist helyez a középpontba: „Karády Katalin elmene Brazilba / Elmene Brazilba, szomorú trópusra”, hogy azután magyar népmesei elemekkel és nyelvezettel alkosson kontrasztot a Brazil/trópusi környezetben: „Mi baj van, édes Karády Katalin, miért zokogsz oly nagyon keservesen? Csapjon le az útra tüzes istennyila, horkolva térjenek a lovaim vissza!”. Mivel a klasszikus felező tizenkettest majdnem minden magyar népdal dallamára rá tudjuk énekelni, olvasónként változó akusztikai élményt nyújthat a visszatérő népdalszerű sor. A *Rohanunk a forradalomba* a rock, a klasszikus zene és a népzene után az operett műfajával gazdagítja a kötetben fellelhető zenei palettát. A novella hangja, hangulata, hangvétele a *Mária főbadnagya* játszik rá: „Marcsa [...] finisként még elénekelte nekik a Trallala című számot a kvázi róla elnevezett operettből.” A novellában a konkrét dalsorok citálása mellett: „Kifogtunk a Küküllőből / három rocska rákot” rontott, félig elfelejtett énekek is megjelennek: „Vásárhelynél ágyú... (valami), / köpködi a... (valamit).” A zenés betétek mellett a *zene* szó mint operetti utasítás explicit módon is megjelenik, még változatosabbá/kaotikusabbá

téve ezzel az említett novellában és az egész kötetben fellelhető akusztika fajtáit: „Karl menekülőre fogja, de lelövik [zene]”, „So is est gewesen [zene]”.

Már ebből a néhány idézetből látszik, milyen nagy bábeli hangzavarban is találjuk magunkat az *Amikor még csak az állatok éltek*et olvasva. A Rio de Janeiróban született, angol–francia szakot végzett amerikanista író előszeretettel használ szövegében angol, német, francia, latin, lengyel spanyol, és portugál szavakat, kifejezéseket, mondatokat, idézeteket. („Liebe is Heimweh”, „Óhnonóhnoh”, „még ha nagyon busy is”, „Las Meninas”, „Salve Regina”, „Aqui passa o Trópico de Capricórnio”, „Dziękuję bardzo, proszę bardzo”, „Cardiopulmonary resuscitation”, „Garbo utáni entrée”, „futebol necesse est”, „plus ça change, plus c’est la même chose”, „igazi vraisemblence”). Van, hogy ez az idegenség, otthontalanság kifejezésére szolgál, van, hogy összehasonlítás, van, hogy játék, van, hogy nem értjük.

A nyelvekhez olykor tájak is kapcsolódnak. A már említett trópusi–magyar kontraszt, amely a kötet egyik legmarkánsabb vonása, egyfajta utaztató regény-, vagyis inkább utaztató novellafüzér-jelleget kölcsönöz a könyvnek, ám bármilyen messzire visz minket a novellák földrajza (Brazília, Antarktisz, Kína[i étterem]), mindig visszacsöppenünk a szürke, szeles, ismerős Magyarországra. *A dolgok múzeuma* időben és térben is távolra repít minket és a felnőtt narrátornót: „másra sem vágytam, mint hogy [...] végre elrepülhessek egy idegen térbe és időbe; egy időn kívüli időbe”, majd „a két gyerek úgy állt egymással szemben a párálló, mangófákkal és pálmákkal tarkított kertben, mint egy törzsfőnök [...]. A fiú nagyjából tíz-tizenkét éves lehetett, a kislány olyan nyolcéves forma”. A *Méreg* című írás, melyben *Karady Katalin elmene Brazíliába*, arra a *szomorú trópusra*, sok egzotikus csemegét sorakoztat fel. Ilyen például a tenger közelsége, amivel mindig elvágyódást és idegen napsütés érzetét lehet kelteni a magyar olvasóban: „lakhelye [...] ugyanakkor a tengertől sem [terült el] olyan messze, hogy ne lehetett volna érezni a sóját a levegőben, mondhatni kellemes, szubtrópusi klíma uralkodott”. Ott van még José, a szépen suvickolt csizmájú dél-amerikai szívtipró, akinek egy gyönyörű senhora előtt „fessnek kell mutatkoznia, már nem mintha nem lenne mindig fess, ne értsen félre”. Az egzotikum hátborzongató csúcspontjaként pedig ott vannak az írás kvázi főszereplői, a trópusi mérges kígyók, közülük is a legfontosabb, Doris, akivel spirituális kapcsolatba kerül az az öregúr, akinek a dédelgetett kígyó mérge ontotta ki felesége életét.

A *Matrix (merülési szótár)* így kezdődik: „Fülledt, ismerősen párás idő, mintha el se mozdultak volna az egyenlítő mellől”. A folytatásból azonban kiderül, hogy egy zajos pesti utcára néző lakásban vagyunk. Az *Egy este Erika nélkül* felütése hasonló: „A hőség aznap elviselhetetlen volt. Azt mondták, most már minden nyár ilyen lesz, sőt, hogy a hőség egyre fokozódni fog, és végül az általános hőhalál fog véget vetni száználmas kis küzdelmeinknek”. Az idézett két írás a klasszikus Magyarország-kép és a visszatérő dél-amerikai környezet határmezsgyéjén van, jelképezik a kettő közötti átjárhatóságot és kettősséget. Az előbbi kivételek ellenére Magyarországot inkább az ősz, a tél, az öregség, a régiség és az elmúlás képei jelképezik a kötetben: „Aztán jött egy tél, amikor úgy lefagytak az utcák, hogy alig tudott lebotorkálni a buszmegállóig, és amikor fel akart szállni, megcsúszott.” (*Armani és a szerelem*), „Vá-

cott, nem messze a front, de aggodalomra semmi ok, enni kapunk, az idő kellemes, kora őszi” (*A fotográfia rövid története*), „Katica ne ízélj, gyere szánkózni, gyere móba, gyere táncolni”, „Érezni kell a kukából kiömlő, és a várost betelítő múlt szemetének jellegzetes rothadásszagát [...] meg az egymásnak préselődő télikabátok hótól, esőtől ködtől nedves kipárolgásának szagát, a városra lehulló első hó meg a fafűtés szagát” (*Három kísérlet Bartókerá*), „minden mozdulata, még ahogy a kabátja gallérját fázósan összehúzta a nyakán, az is arról szólt, hogy legyen minden úgy, ahogy eddig volt” (*Hús*), „A fekete bőrgallérját fázósan húzza össze a nyaka körül” (*Vénusz-átvonulás*). Ezekről a képektől szabadul a *Három kísérlet Bartókerá* Brazíliába költöző Katicája. „Hogy a tenger zúgása, a lakása alatti téren nyüzsgő halpiac zsivaja, az idegen, puha nyelv selymes magánhangzói, a parton futballozók és röplabdázók kiáltásai, és az akkor születőben lévő bossa nova bánatos hangjegyei végre minden mást kitakartak, elnyomtak.”

A kötet elbeszélői, zenei és bábeli hangzavarára összpontosítva van, hogy ismerős hangokat hallunk, sok irodalmi utalást találhatunk. Van, hogy a stílusra, van, hogy karakterekre, van, hogy jellegzetes motívumokra ismerünk rá. Az ébredés karkai motívuma kiemelt szerephez jut a Bán-kötetben; nem egy novelláját indítja felébredéssel a szerzőnő: „Reggelre takarónak használt könnyű lepedője átizzadt nedvességében feküdt” (*Méreg*), „Rossz éjszakája volt. Megint elfelejtett lefekvés előtt behúzni a sötétítő függőnyt. Mint az orvosi szike hasítja fel pupilláit az éles, hajnali fény” (*Képzletbeli Éden*). A *Las Meninas* kifejezetten explicit módon, szereplőinek nevével készíttet minket arra, hogy Bulgakov nagyregényére asszociáljunk: „Erről Margaritának eszébe jutott az a nap, amikor Margarita apja, a Mester, végül nem engedte Margaritát elsőáldozni menni, [...] nem azért ment Moszkvába tanulni, hogy aztán elnézze, hogy a családja begárgyuljon”. A *Robanunk a forradalomba* akár Parti Nagy *Ibusájának* a parafrázisa is lehetne, az *Armani és a szerelem* elbeszélői stílusa és nyelvezete pedig szintén egy Sárbogárdi Jolán-elbeszélésre hajaz Margó néni-vel és az elgázolt Puncika nevű kutyájával.

Bán Zsófia kötetében tehát felvonultat majdnem minden művészeti ágat, elbeszéléstípust és általa ismert nyelvet. Ez adja a kötet sokszínűségét és változatosságát. Ez okozza a kaotikusságot, eklektikusságot, egyenetlenséget és hangzavart. Érdemes kézbe venni a könyvet, és kutakodni benne, mint egy családtagunk zsúfolt padlásán, mert egészen biztos, hogy találunk olyat, ami a miénk, ami rólunk szól vagy, ami annyira tetszik, hogy legszívesebben nem is tennénk le soha. Ehhez csupán jó szem kell, és egy kis kitartás.

Vilmos Eszter